

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

ГОДИШЊАК IV

Серија А: Компаративна изучавања српске књижевности, 2

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Милош Ђорђевић

др Михаило Павловић

др Веселин Костић

др Миливоје Јовановић

др Иван Шоп (секретар Одбора)

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

др Никша Ступчевић

- 21660 / 2

INSTITUT ZA KNJIZEVNOST I UMETNOST
BEOGRAD
1982

UDC 82

YU ISSN 0351-7802

УПОРЕДНА ИСТРАЖИВАЊА

2

Присуство српскохрватског усменог песништва
у страним културама

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
БЕОГРАД
1982.

О анаграмираним одгонеткама

У загонеткама многих традиција, нарочиту улогу игра остварење фонетских конфигурација као средство одгонетања (истинитог или лажног). Семантизација елемената фонолошког нивоа, без обзира до које мере је она условна, дубоко је оправдана и у фолклорном усменом поетском тексту најчешће може да се разложно објасни (док је то у тексту уметничке литературе далеко теже учинити). [...] Прикладно је зато поздравити све покушаје да се нађу ови одрази и, следствено, везе између јединица фоничког нивоа и других нивоа¹. [...] исцрпни опис [фонолошког] нивоа с назнаком о његовим везама са елементима других нивоа и основних праваца његове семантизације остаје једно од најпречих потреба у изучавању фолклора².

Загонетке спадају међу најстарије жанрове опште литературе, Испитивања, нарочито у нашем веку, говоре у прилог тези да су оне, исто као и риме, домаћег порекла, тј. да припадају преисторијском периоду култура у којима су историјски живеле или још живе.³ Разлози за појаву загонетки су вероватно вишестрани: од магијско-ритуалних, преко образовних потреба и потреба такмичења, до чисте игарије духа и поетске игре с језиком.⁴

Изучавање народних загонетака поново је оживело у току последњих петнаестак година. Појавиле су се нове колекције загонетака разних народа, с једне стране, и предузета су озбиљна испитивања њихове семиотичке, поетске, логичке и лингвистичке структуре, као и истраживање њихове социјално-културне и психолошке функције, с друге стране.⁵ Тајна система, структуре и функције загонетке се по-

¹ V. N. Toporov, *Folk poetry: General problems*, „Current trends in linguistics“, уредио Thomas A. Sebeok, Mouton, The Hague-Paris 1974, т. 12, књ. 2, 712. (Сви преводи са енглеског у чланку су моји, В. М.)

² Исто, 713.

³ В. В. Иванов, *Очерки по историји семиотики СССР*, издател'ство „Наука“, Москва 1976, 92—93, 261 и 264. К. Horálek, *Folk poetry*, „Current trends...“, исто, 768.

⁴ В. В. Иванов, *нав. дело*, 91. Elli Kõngäs Maranda, *Riddles and riddling, an introduction*, „Journal of American Folklore“ (скраћено „JAF“), т. 89, број 352, 131.

⁵ Врло корисно, иако непотпуно, обавештење о последњим збиркама загонетака разних култура као и о критичкој литератури, може да се нађе у чланцима и белешкама америчког часописа „JAF“, органа америчког друштва за фолклор. Нарочито су вредни пажње студије и чланци Elli Kõngäs Marande и они под утицајем њених идеја или сличних концепција. Један од таквих је и солидни чланак Nigel F. Barley-a, *Structural aspects of the Anglo-Saxon riddle*, „Semiotica“, Mouton, The Hague 1974, X, 143—175. Међу најбоље што се данас пише о загонеткама долази из пера совјетских специјалиста. У том погледу нарочито треба издвојити све што је поводом загонетака објављено у серији „Труды по знаковым системам“ Тартуског Универзитета.

лако открива, захваљујући готовости модерних фолклориста да без устезања науче и користе разне теорије и методологије анализа других суседних и не тако блиских дисциплина да би побољшали свој аналитички апарат. Иако ће вероватно да прође још доста времена пре но што се напише последња реч о свим важним проблемима у вези са загонеткама, ипак данас може да се каже да се рад на њима налази на здравом терену.

Изгледа да је унутрањи механизам народних загонетака и уметничке поезије врло сличан и поред њихове различите генезе (не порекла), будући да су прве колективно стваралаштво, а друга — индивидуално. Нормално је било очекивати да су специјалисти посветили више пажње тим афинитетима него што су то учинили.⁶ Нарочито су два увида добијена из анализе поезије од изузетне важности за анализу загонетака: а. увид у процес генезе, тј. у природу ствари које се одигравају у моменту креације песме, овде загонетке, и б. увид у потенцијалну функцију звукова назива песме на њен текст, овде — потенцијалну улогу звукова одгонетке на звучни ниво загонетке.⁷

Познато је да и народни и индивидуални песници и њихове песме пролазе кроз сличан стваралачки процес у извесним аспектима.⁸ Оформљавајући своје текстове, песници често користе — свесно или не — звуке појединих речи да позову у своју свест, тј. да изаберу, речи са истим или сличним звуцима. Такав или сличан процес се такође понекад одиграва и за време стварања или поновног структурирања (поправљања) појединих загонетака од стране загонетара. Совјетски критичар Д. Благој је, на пример, указао на чињеницу да би се очекивало да Пушкинова песма *Анчар* има сасвим друкчију звучну текстуру да је Пушкин изабрао другу реч (*унас*) за име те песме.⁹ Исто се тако дешава да звучни десен одгонетке *in absentia* утиче на загонетара ствараоца или настављача-поправљача да створи и/или поправи загонетку под утицајем звучне форме одгонетке. Као последица тог процеса, одгонетка — или у најмању руку, примарна одгонетка — бива фонолошки / фонетски укодирана у текст загонетке, те на тај начин постаје доступна слушаоцу или читаоцу.

Специјалисти не би требало да игноришу сличности генезе два споменута жанра, а увид у фоничко кодирање одгонетке могуће је искористити за даљње проучавање природе загонетке, као и за њихову

⁶ Према сведочењу В. В. Иванова, Ејзенштејн је сматрао „недосказаност обичеј для поэзии и загадки“, *нав. дело*, 92. Роман Јакобсон је један од ретких изузетака који се позабавио тим проблемом. Он подразумева сличности та два жанра у чланку *Subliminal verbal patterning in poetry*, „Studies in general and Oriental linguistics“ presented to Shirō Hattori, Tokyo 1970, 302—308.

⁷ Уп. I. A. Richards, *Poetic process and literary analysis*, „Style in language“, John Wiley and Sons, Inc., New York—London, 1960, 9—23, и Јакобсонов коментар на стр. 24. Такође, Роман Јакобсон, *Структура двеју српскохрватских песама и Лингвистика и поетика* у зборнику његових чланака *Лингвистика и поетика*, Нолит, Београд 1966, 134—145 и 285—326.

⁸ Уп. Albert Bates Lord, *The role of sound patterns in Serbocroatian epic*, „For Roman Jakobson“, Mouton, The Hague 1956, 301—305.

⁹ Д. Благој, *Анчар — древо јада*, у зборнику његових чланака *Литература и действителност*, Москва 1959, 335—365.

дефиницију и типологију. Намера овог чланка је да се прелиминарно, не више него у виду скице, позабави проблемом уководаности одгонетке, те тако бар у малом допринесе остваривању речи В. Н. Топорова узетих за мото овог рада.

* * *

Проблем анаграма у литератури постао је популаран у последње време, нарочито поводом де Сосирових радова о анаграмима.¹⁰ Вјачеслав В. Иванов, бриљантни совјетски научник, посветио је теорији анаграма читаву последњу главу своје књиге *Очерки по историји семиотики в СССР*.¹¹ Књижевни историчари су пронашли да анаграмирани стихови постоје на пр. и у најстаријим књижевностима Индије, Блиског Истока и Европе. Из разних старих примера уметничке књижевности види се да је реч о сличном процесу анаграмирања и о истом типу анаграма као у загонеткама. Највероватније је да су загонетке и утицале на уметничку поезију у том погледу. На пример, 400-ти стих 11-те главе *Одисеје* уграђује свој анаграм Ἀγασιέμνον на исти начин на који то врше многе загонетке: ὄρσας ἀργαλέου ἀνέμων ἀμέγαρον τὸν ἀντιήν.¹² У примеру се види да је реч и поред своје дужине скоро два пута анаграмирана у целини. Роман Јакобсон је показао да је анаграмирање било жив процес у старим руским (премонголским) летописима и у *Слово о полку Игореве*.¹³

* * *

Кад се једном прихвати и усвоји принцип анаграмирања загонетак, неколико проблема у вези са њиховом природом о којима се активно говори у критичкој литератури данас мора да преживе измене. Споменућу овде само два: 1. тзв. критериј намере ствараоца и 2. проблем могуће многозначности загонетке.

Амерички фолклорист Ли Херинг одобравајући парафразира „критериј намере“ свога колеге Линдона Хериса и каже да „ако измишљач загонетке није више присутан да објасни истраживачу шта је мислио, питање његове намере измиче емпиричкој провери“.¹⁴ И у закључку: „[. . .] изгледа да критериј намере не може да се искористи као

¹⁰ Фердинанд де Сосир је оставио 99 бележница записа о анаграмима, из који су изватке почели да објављују 1964. Види: É. Benveniste, *Lettres de Ferdinand de Saussure à Antoine Meillet*, „Cahiers Ferdinand de Saussure“, Genève 1964, XXI; и радове које је Ј. Старобински објавио поводом проблема анаграма у току последњих дванаестак година.

¹¹ В. В. Иванов, *нав. дело*, 251—275.

¹² Информација узета из исто, 263.

¹³ Roman Jakobson, *Retrospect*, у колекцији његових изабраних дела *Selected Writings*, Mouton & Co., The Hague—Paris 1966, IV, 680—686.

¹⁴ Lee Haring, *On knowing the answer*, „JAF“, т. 87, број 345, 198.

део дефиниције афричких загонетака више него што може у критици поезије“.¹⁵

Благо речено, у питању је неколико неспоразума у горњим цитатима. Пре свега, загонетка, као део усмене народне традиције, нема само једног јединог ствараоца као што има уметничка поезија; због тога је недоследно расправљати о проблему намере једног уметника кад је у питању колективна намера, иако се она остварује у ланчаном смислу. Такође, у принципу не би требало негирати проналаске такве намере у самом тексту, и исто тако не би требало тврдити да она „измиче емпиричкој провери“,¹⁶ будући да сведочење стваралаца није једини начин да се дође до одговора у вези са критеријумом намере, тј. до једног или више значења дате загонетке. Таква „намера“ може да буде укодирана у семиолошку и/или поетску и/или логичку и/или неку од лингвистичких структура, укључујући и фонолошку. Затим, прерано је тврдити да „критеријум намере не игра улогу као део дефиниције афричких загонетака“¹⁷ пре но што се убедљиво установи да звучни профил одгонетке или одгонетка није анаграмиран у звучној форми саме загонетке. И најзад, потребно је уздржавати се од некритичког ослоњања на мишљења ауторитета (с обзиром да су и они у стању итекако да греше, пошто наука стално напредује), и од генералисања онога типа каква Херинг и Херис чине пре но што се установи комплетни модел структура загонетке, да не бисмо пали у непотребни редукционализам ради лакших решења наших проблема.

Структура загонетке није униформна до тог степена до ког би, како се чини, неки од истраживача желели да буде. Полазећи од умеренијег гледишта, могуће је утврдити да су услови и разлози за стварање загонетака различити у многим културама и да се то огледа у њиховим структурама (и поред свих постојећих сличности међу њима). Такође, разлози загонетара (а термин се овде користи у колективном смислу) за стварањем загонетака могу да варирају од периода до периода, па чак и од загонетке до загонетке. И разлози могу да се мењају и за време саме генезе исто као што се загонетарова оригинална намера или идеја како да заврши загонетку може да промени као последица већ створеног дела загонетке. Понекад је загонетар-стваралац у стању да држи све оформљујуће и градилачке снаге у својим рукама, док је у другим случајевима мање успешан. Један од могућих резултата таквог стања стваралачког процеса може да буде да загонетка испадне мање или више амбивалентна или многозначна него што је загонетар оригинално хтео. Загонетар-поправљач може да исправи тај „недостатак“ — ако је он заиста то — и структурира загонетку у духу ближег стандарду и очекиваној норми, те тако усаврши њен квалитет, што често и бива.

Дискутујући о тврдњи Клементин Фаик—Нзуји да загонетке Луба (Централна Африка) увек имају један одговор који је увек повезан са питањем,¹⁸ Херинг каже да њена збирка „даје примере у којима

¹⁵ Исто, 199.

¹⁶ Исто, 198.

¹⁷ Исто, 190.

¹⁸ Исто, 201.

једно исто питање загонетке може да добије различите одговоре¹⁹. За потврду свог мишљења. Керинг нуди једну Луба загонетку у енглеском преводу без оригинала. Само превод није довољан из разлога што су неке загонетке исто тако непреводиве као што су и многе песме, јер се њихова звучна форма губи у преводу, а Херинг не говори о фоничком садржају оригинала загонетке. Без те информације било каква дискусија о различитим одговорима загонетке је у најмању руку проблематична.

* * *

Врло је мали број оних научника који су принципу анаграмирања и анаграма у загонеткама посветили нешто пажње.

Тачно пре сто година, српски културни радник Ђорђе Натошевић, објавио је свој рад *О загонетци* у „Летопису Матице Српске“.²⁰ Он је можда први, а вероватно и последњи, који је писао о анаграмираним одгонеткама на српскохрватском језику. Сам Натошевић је употребио реч анаграм у том смислу и говорио о начинима на које се одговор може да ушифрује у загонетку.²¹ Најновија озбиљна студија о загонеткама — иначе посвећена студентима фолклора — и не помиње ту важну структуру загонетки.²²

Један од првих који је обратио пажњу на фонички уководени одговор („игру речи“, како он каже) у загонеткама у нашем веку је познати совјетски лингвист Е. Д. Поливанов. У свом чланку из 1918. године *Формалны́е типы японских загадок*²³ он наводи и ову загонетку: (1) *kudo-оа, kudo-batten, takan-kudo na: ni* (Bonokudo, „потилјак“).²⁴

Огњиште је огњиште, а огњиште које се не греје, шта је то?²⁵ Нема сумње да је ова „игра речи“ један тип анаграмирања.

Роман Јакобсон је анализирао две руске загонетке са уководеним одговором, и поводом једне од њих експлицитно каже: „Реч-одговор је анаграмирана у тексту загонетке“.²⁶

Као што је већ споменуто, о том проблему су писали — али нажалост само узгред — В. Н. Топоров и В. В. Иванов.

Углавном у ономе што је писано о загонеткама на енглеском језику, колико ми је познато, није било речи о нашем проблему. Могуће је да је то случај и другде?

* * *

¹⁹ Исто, 201.

²⁰ Ђ. Натошевић, *О загонетци*, „Летопис Матице Српске“, Нови Сад 1876, књ. 119, 82—111.

²¹ Исто, 83—86.

²² Tvrtko Čubelić, *Usmene narodne poslovice, pitalice, zagonetke*, Zagreb 1975².

²³ Е. Д. Поливанов. Статје по общему языкознанию, издательство „Наука“, Москва 1968, 306—309.

²⁴ Исто, 306—307.

²⁵ Мој превод са руског, В. М.

²⁶ Roman Jakobson, *Subliminal...*, 304.

Принцип анаграмирања или фонолошко-фонетског кодирања одгонетака је врло раширен. У ту сврху се користе или слогови, или сугласници, или појединачни гласови или комбинација група гласова, или нека комбинација претходних. Записани примери постоје на језицима најразличитијих фамилија и култура, од индо-европских и многих на медитеранском, афричком и азијском подручју до оних на пацифичким острвима и обе Америке.²⁷

У наставку овог чланка следе примери из Меланезије, Југославије, Сједињених Америчких Држава, Совјетског Савеза и Бугарске. Њихова сврха је а) да покажу да је анаграмирање постојећи, активан и врло жив процес вредан пажње фолклориста; б) да илуструју богатство разноликост типова кодирања и у исто време њихову сличност; в) да буду повод дискусији о неколико важних проблема између блиских језика и култура у вези са могућим позајмицама или пореклом загонетака; г) да омогуће стварање једног прелиминарног модела типова кодирања заснованог на малом статистичком примерку; и д) да послуже, надајмо се, у хеуристичке сврхе за даље истраживање природе загонетака, као и за њихову прецизнију дефиницију и типологију.

Врсни испитивач логичке структуре и функције загонетака, канадски антрополог-фолклориста финског порекла, Ели Кенгес Маранда на почетку свог чланка *Теорија и пракса анализе загонетке*²⁸, наводи „једну [меланезијску] загонетку из три лингвистичке групе, које се слажу једна с другом у чланцима“:

- (2) Tee noningwane, si manga nia 'e fa'ekwa mai/nia ka afi/
sui 'e laalae, si manga nia 'e araina/ka talo./ (Ongi)
Човек, када је мали/он је одевен/
- (3) Tee ngwae, kaidai nia ti'iti'i/nia toro/
kaidai nia ka gwaro/nia ka tua dadara. (Kao)
Човек, када је мали/он је одевен/
када је стар/он је го. (Бамбус)
- (4) Kada e to'ou/ka ofi/
kada e baita/ka talu. (Kao)
Када је мали/он је одевен/
када је одрастао/он је го. (Бамбус)²⁹

Упркос чињеници да је ова загонетка језичко-културна трансформација на три разна језика, јасно може да се види да ни једна од њих није први могући буквални превод непознатог оригинала. Све три су потпуно интегрисане у свој језик и традицију загонетања: свака варијанта показује фоничко слагање између загонетке и одгонетке.

²⁷ У свом чланку *Some examples of Ponapean Folklore*, „JAF“, 1967, т. 80, број 317, 246—254, Thomas Blackburn наводи пет загонетака на стр. 249. Топоров, *нав. чл.*, 712, белешка 70, цитира једну од њих у којој је, како каже, „фоничка конфигурација питања аналогна конфигурацији очекиваног одговора“. Поред тог примера, има још један од пет са анаграмираном одгонетком.

²⁸ Elli Kōngäs Maranda, *Theory and practice of riddle analysis*, „JAF“, т. 84, број 331, 51—61.

²⁹ Исто, 52.

Текстура звука загонетке је несумњиво под утицајем гласова речи-одгонетке. Чињеница да варијанта (4) употребљава заменицу мушког рода трећег лица уместо именице човек употребљене у друге две, може такође да буде директан резултат симбиотичког процеса који постоји између та два дела, загонетке и одгонетке, а који у ствари представљају једну целину.

Звуци загонетке (4) понављају одгонетку „као“ три пута, међу којима и једном непрекинуто: *ka ofi*. Очигледно је да није случајност што је анаграмирани одговор присутан, иако то не значи да је он свесно ушифрован у загонетку.

Слог „ка“ варијанте (3) поновљен је четири пута (исто као у примеру (4), или на почетку речи или независно, а „о“ се јавља исто три пута као у примеру (4)).

Да звучна слика речи-одгонетке заиста утиче на формирање ове загонетке, нормално би било очекивати другачији звучни састав прве од наведених варијаната, с обзиром да су звуци њене одгонетке различити: *ongi*. Тачно то и бива: слог „ка“ се јавља само једном, док се читава реч-одговор налази анаграмирана у речи „*poningwame*“. Звуци одгонетке су још једном поновљени у другом делу загонетке.

Дакле, ако је горња анализа правилна и ако су ранији искази о анаграмирању одгонетака тачни, онда све три варијанте ове загонетке показују начин на који може да се дође до оспоравање „намере“, коју бисмо, прецизније, требало да назовемо „намера загонетке“.

Такође постаје потребно да се види и да се схвати да споменути процес намеће извесна ограничења на структуру загонетака и/или на избор речи (метафора) за време стварања, што има извесне важне последице за изучавање загонетака уопште. Немогуће је зато сложити се са генерализацијама типа: „Не постоји само један правилан одговор загонетке; нити постоји јединствено, објективно, истинито решење дате загонетке“³⁰. Што се тиче загонетака горњег типа, морали бисмо да тврдимо тачно супротно, тј. да постоји само један, примарни, „намеравани“ одговор, јер је он присутан. Укодиране речи-одгонетке могу да служе и за проверу коректности предложеног традиционалног одговора. То не значи да други могући и додатни одговори, који нису фонички укодирани у тело загонетке, морају у принципу да буду одбачени као неправилни. Напротив, пошто обогаћују загонетку, они имају своју вредност и функцију, али другостепену. Нема ничег нелогичног у моделовању и остварењу хијерархије приоритета међу могућим одгонеткама једне исте загонетке.

У последњој збирци македонских загонетака³¹ следеће четири варијанте се јављају као представници исте загонетке:

(5) Темна девојка уф темен дол седе, темна песна пее и темна риза везе. (Пчела)

(6) Темна, темна девојка, в темен дуќан седеше, темна песна пееше. (Пчела)

³⁰ Dan Ben-Amos, *Solutions to riddles*, „JAF“, т. 89, број 352, 249.

³¹ *Пословици и гатанки*, изабрао др. Кирил Пенушлиски, Македонска књига, Скопје 1969.

(7) Темна маравна в темен к'т седе, темна риза везе. (Пчела)

(8) Темни, темни девојки, темен дуќан седее, темна песна пејее. (Пчели)

Одгонетка „пчела“ је понуђена за све четири варијанте, иако у варијанти (7) стоји реч „маравна“ уместо „девојка“. Звуци прве речи недвосмислено сугерирају одговор „мрава“, пошто је он у њој анаграмиран, а такође се још једном јавља у другом делу загонетке. Тачно је да смисао садржаја те варијанте с подједнаким правом може да се односи и на пчелу и на мрава, али традиционално понуђена одгонетка је мање вероватна него друга понуђена овде. Да су загонетари заиста хтели да одговор буде „пчела“, они не би заменили реч девојка речју „маравна“, и исто тако не би искључили једну зависну реченицу (темна песна пее“) која је пресудна за ново значење: с њом новопредложена одгонетка не би могла да опстане. Дакле, субституција једне речи за другу и брисање једне зависне реченице дуже варијанте, припадају једном истом процесу, наиме, промени значења загонетке. Одговор „мрава“ датог примера домородац може релативно лако да осети. Из свега горњег излази да је „намера“ дискутоване варијанте да буде засебна загонетка са одговором „мрава“ а не „пчела“. То решење исто тако потврђује и чињеница — која не сме да се игнорише — да је оно уграђено два пута. Дакле, ипак има приоритета и могуће је рећи да постоји „само један правилан одговор загонетке“ и да „постоји јединствено, објективно, истинито решење“ у неким типовима загонетака.

Дејвид Еванс, један од сарадника броја „Часописа за амерички фолклор“ који је цео посвећен теми *Загонетка и загонетање*, навео је тридесет и четири загонетке у свом чланку *Загонетање и структура контекста*³². Сваки од пет примера који имају у потпуности или делимично фонетски ушифрован одговор припада различитом анаграмском типу. У примеру (9) одгонетка се понавља два пута:

(9) It go upstairs and all downstairs and never make a track. (Air)

Иде по горњем спрату и свуда по приземљу и никада не оставља траг. (Ваздух)

Сличан случај је и у (10):

(10) Two lookabouts, two hookabouts, and four big standers. (Cow)

Два огледала, два качила и четири велика стајала. (Крава)

У следећем примеру решење је укудирано једном, али се почетни слог јавља три пута:

(11) What's round like a biscuit and shaped like a cup, and the Mississippi River can't fill it up? (Sifter)

Шта је округло као бисквит и има облик шоље, а река Мисисипи не може да га напуни? (Сито)

У загонеткама (12) и (13) само део одгонетака је искоришћен. У првој се налази само први део речи сложенице одгонетке („bull-“) и сви сем једног гласа остатка („-rog“), док се у другој налази само један део звукова одгонетке, која се за потребе одгонетања третира као сложенница, иако она то није („/Arkan/sas=saw“):

³² David Evans, *Riddling and the structure of context*, „JAF“, т. 89, број 352, 166—188.

- (12) Long legs, short thighs, bumpy back, and *bully* eyes. (Bullfrog)
Дуге ноге, кратка бедра, џомбаста леђа и кавгаџијске очи
(или: ... и буљоок?). (Велика жаба)
- (13) Which is the biggest *saw* you ever *saw*? (Arkansas)
Које је највећа тестера коју си икада видео? (Арканзас, јер се
последњи слог изговара исто као реч тестера: [sɔ].)
И још две америчке загонетке на енглеском језику. Обе су узете
из књиге *Фолклор радног народа Америке*³³:
- (14) Comes in at every *window* and every door crack;
Runs round and round the house and never leaves a track.
(The wind)
Улази на сваки прозор и на сваки отвор врата/на вратима;
Иде свуда по кући и никада не оставља трага. (Ветар)
- (15) I have a little *sister*; they call her *peep*, *peep*.
She wades in the water *deep*, *deep*, *deep*.
She climbs up the mountain *high*, *high*, *high*.
My poor little *sister*, she has but one *eye*. (A star)
Имам малу сестру; зову је вири, вири.
Она гази у воду дубоко, дубоко, дубоко.
Пење се на планину високо, високо, високо.
Моја сирота мала сестра, она има само једно око. (Звезда)

У првој је одгонетка дата врло директно, док у другој имамо добар пример консонантског анаграма.

Анаграмске могућности загонетака су веома велике, пре свега из разлога што је, слично поезији, добар део њих заснован на метафорима³⁴, што олакшава изналажење речи са одговарајућим потребним гласовима. Међутим, као што се већ горе могло да види, загонетке са анаграмираним одгонеткама се јављају вероватно у свим типовима загонетака у којима се користе не само тропи (укључујући и звучне), него и поређења, описи, ономапејске речи синоними и/или у загонеткама питалицама чији се бар један део (чланак) састоји од једног од горе наведених елемената.

Кад се звуци одгонетке дају у лако препознатљивој фонолошкој структури загонетке, онда изгледа да постоји тенденција да се они концентришу ближе почетку него крају загонетке. Логика је врло јасна: док слушамо почетак загонетке ми још не знамо шта да очекујемо, тако да, док казивач стигне да исказе загонетку до краја, ми као да смо већ донекле „заборавили“ звучну форму почетка загонетке, нарочито ако је загонетка дуга (као, на пр. загонетка (14) горе). Кад се уководирани одговор налази на почетку релативно кратке загонетке, њега је тешко не осетити, као у овој руској загонетки:

- (16) И *гола*, а всех обшивает. (Игла)

³³ *Folklore from the working folk of America*, selected and edited by Tristram Potter Coffin and Hennig Cohen, Anchor Press/Doubleday, Garden City, New York 1973, 158.

³⁴ В. В. Иванов пише, *нав. дело*, 142: „... расширение числа метафор для переносных употреблений слова создает условия для увеличения числа формальных приемов (рифм, звуковых повторов и т.д.) в данном тексте“.

За њу совјетски фолклорист С. Ф. Баранов (из чије књиге је она узета³⁵) каже да је оформљена на принципу хомонимије, тј. да има анаграмирану одгонетку.

Следеће две руске загонетке чуо сам од новосадског лингвисте Велимира Михајловића:

(17) Мастер шубу себе сшил, да иглу забыл. (Ёрш, „греч“)

(18) Скубу не перье, не ем мясо. (Рыбу, тј. „једем рибу“)

У оба примера на први поглед изгледа да се анаграмирани звуци не подударају потпуно са звуцима одгонетака, тј. да у првом случају имамо ненаглашено „е“ уместо наглашеног, и да у другом примеру стоји палатализован сугласник уместо „тврдог“. Ова неједнакост је у ствари само површинска, јер кад је реч о самогласницима, у руском се подразумева, као што каже Роман Јакобсон, „аутоматска алтернација наглашених варијаната [...] и њихових ненаглашених парњака“³⁶. А за опозицију палатализације важе и данас исти разлози за загонетке који су некад важили за процес анаграмирања у старој руској литератури: „[...] разлика између палатализованих консонаната и њихових непалатализованих парњака се ретко узима у обзир, прво из разлога што је у извесним положајима питање разграничења две врсте замршено, и друго, зато што [...] у усменој традицији она [тј. разлика] као по правилу има врло ограничену вредност за звучне фигуре“³⁷.

Загонетка (18) корисно илуструје неке од формално-лингвистичких трансформација које прате процес кодирања и декодирања загонетака. Ствараоци те загонетке су искористили исти принцип којим се уметници често служе — свесно или не — да привуку нашу пажњу на извесну карактеристичну структуру која функционише као нека врста кључа-путоказа ка значењу. Или, другачије речено, свака структура за коју „запне“ наше ухо или око, коју приметимо или на којој се из неког разлога зауставимо, или која нам се због нечега наметне, може да послужи као корисно место за почетак анализе датог дела. У нашем случају је „нарушена“ норма структуре руске реченице, тј. није искоришћен неутрални ред речи који домородац најпре очекује:

(18₁) Не скубу перье, не ем мясо.

Изгледа да су загонетари из неког разлога извршили метатезу прве две речи у оба дела ове двочлане загонетке. Два повода се нуде: 1. они су хтели да подвуку чињеницу да „То није перје што чупам, то није месо што једем“, и 2. просто да привуку нашу пажњу на обрнуту структуру као на поетски поступак који носи извесну додатну информацију ван своје примарне функције и значења; тај поступак као да нам каже: „Одговор је укудиран. Почните своју анализу од обрнуте и бинарне структуре“. Трансформација (инверзија) нормалног реда речи А Б → Б А требало би, зато, да води ка решењу. Информација

³⁵ С. Ф. Баранов, *Русское народное поэтическое творчество*, Москва 1962, 133.

³⁶ Roman Jakobson, *Subliminal...*, 304.

³⁷ Roman Jakobson, *Retrospect*, 684.

коју нуди та трансформација каже нам — може да се претпостави — да је одгонетка дата у два дела (загонетка се састоји из две симетричне половине; две речи смењују своја места; и такође речца „не“, која се изговара заједно са следећом речју, увек може да се одвоји од те целине, што је и случај у нашој свести), и да се ти делови налазе у обрнутом положају један према другом у односу на своју нормалну, очекивану структуру.

Могућа пуна форма те загонетке, у којој је узето у обзир примарно семантичко значење првог глагола, с нормалним редом речи била би:

(18₂) Не скубу перье курицы, не ем мясо курицы.

Пошто је значење реченице јасно зналцу руског језика и без речи „кокошка“, трансформацијом брисања смо добили конструкцију (18₁). Ако истом трансформацијом обришемо прву уместо друге именице варијанте (18₂), добијамо нову варијанту (која је већ парадигматски „присутна“ у нашој свести) оригиналне загонетке:

(18₃) Не скубу курицу, не ем мясо.

Пошто се први глагол загонетке у датом контексту обично употребљава за пернату живину, логично је онда доћи до закључка да он мора да функционише као метафора у формули којом ћемо се послужити да нађемо одговор:

(18₄) „Скубу“ ? , ем ? .

Структура загонетке на овом аналитичком нивоу подударара се са аналошком формулом: А : Б :: Ц : Д, тј.

(18₅) „Скубу“ : (не перье) : : ем : (не мясо),

где термини у загради треба да се замене одговарајућим речима-одговорима загонетке.

Ова загонетка нас обавештава да нешто што остане (пошто се „тело“ од тога очисти), не припада ничему на шта може да се односи значење речи „месо“. Објекат једења зато може да буде или воће или поврће, или риба (с обзиром да се риба не сматра месом у датој култури). Будући да је далеко лакше анализом проверити да ли је риба решење загонетке, него испитати богате могућности које се крију за светом биљака, проста анализа звука загонетке показује да је то и одговор. Он јеукодиран у два дела а његов ред је обрнут (тј. тачно оно на шта нам је указала структура загонетке): последњи слог првог глагола и прве именице имају форму: *бу* — *р(‘)и*, тј.

(18₆) „Скубу“ не перье, ем *рыбу*, тј.

(18₇) „Скубу“ чешую [„крљушт“], ем *рыбу*.

Тако смо успели да дођемо до закључка да и фонолошка и логичко-језичка структура загонетке подржавају једна другу у понуди одгонетке.

Богата игра самогласничких фонема и алофона (аутоматска алтернација наглашених и ненаглашених самогласника) може да се види у овој врло поетичној руској загонетки:

(19) *Заря-заряница, красная девица, врата запирала, по полю гуляла, ключи потеряла, месяц видел, а солнце скрало.* (Роса)³⁸ Речи „красная“ и скрало“ у потпуности садрже по једну одгонетку, док се поједини слогови и засебни гласови јављају још по неколико пута. Ова загонетка је уствари извезена звуцима одгонетке.

У Вуковим *Српским народним загонеткама* има 782 загонетке од којих близу двадесет процената имају или делимичан или потпун одговор уграђен у њихову звуковну форму³⁹. Оне показују најразноврсније начине кодирања, од типова са упадљиво присутном одгонетком, до оних за које је проблематично да ли је уопште садрже. Уз навођење једног броја таквих загонетака, кроз пратеће коментаре биће изложена и проблематика произведена анаграмирањем:

(20) *Округло је јаје није, репато је миш није.* (Репа, Вук 376)

У овој познатој загонетки не садржи се само врло отворено присутна одгонетка, него и читава реченица: „то је репа“. За један од друга два примера са ушифрованим одговором на исти начин, Вук даје решење „ротква“:

(21) *Бијело је сир није, репато је миш није, со лиже во није.*

(Ротква, Вук 15)

Питање је овде да ли је довољно да нова информација да „со лиже“ може да неутралише анаграм? Ако људи не једу репу, са сољу, онда традиционално решење остаје.

У доста других случајева укодирана одгонетка даје прецизније значење него оно које традиција приписује:

(22) *Цар вечера, буздован му игра.* (Јагње и реп му, Вук 631)

Кад се (22) пореди са (23)

(23) *Царевић воду пије, копље му се врти.* (Јагње и реп му, 632)

јасно се види да речи „цар“ и „буздован“ (те самим тим и „ован“) с тешкоћом могу да се односе на јагње, тј. младо, нарочито кад се упореде са речима „царевић“ и „копље“, који очигледно могу. Анаграмски принцип овде јасно помаже прецизнијем решењу, тј. каже да је примарно значење дато у тексту.

(24) *Без нога прасе сву љесу попасе.* (Свилена бубица, 7)

32 1

Овде смисао читаве загонетке не противуречи уграђеном анаграму („срп“), а традиционално значење одгонетке то чини. Анаграм претеже и овај пут. Али исти анаграм није функционалан у (25), јер га смисао реченице негира:

(2) *Безубо прасе јуначку главу опасе.* (Бритва бријаћа, 8)

У (26) међутим, једино могуће — традиционално и ушифровано — значење је „срп“:

(26) *Гураво прасе све поље попасе.* (Срп, 51)

Исто тако нема сумње да је у (27) једино решење традиционално:

(27) *Невјеста се газди по зеленој ливади, зеленило кљује, а злато бљује.* (Свилена бубица, 331)

³⁸ *Русское народное поэтическое творчество, Хрестоматия*, составили Е. В. Померанцева и С. И. Минц, Москва 1963³, 175—176.

³⁹ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пословице и загонетке*, Београд 1933.

Анаграм „свилен(а)“ се понавља два пута, подржавајући прихваћену одгонетку.

Српскохрватско језичко подручје, као и јужно-словенско уопште, врло је разнолико и богато и речнички и лингвистички, тј. у њему постоје разни синоними и хомоними, као и разни дублети и речнички и граматички (укључујући и фонолошке). С обзиром да већи део истих народних умотворина опслужује већи део домена српскохрватског језика са доста важним лексичким и језичким разликама, народни уметник се служи извесним *оптималним* лексичким и граматичким системом да задовољи што је могуће већи број „корисника“. То се лако види и у загонеткама:

231 4 65
(28) Што је преко дан јалово, а по ноћи стеано? (Постеља, 727)
 7 6 12 345

12 4 65 3
(29) Наша крава по ноћи стеона, а преко дана јалова. (Постеља, 321)
 12 345 76

У оба примера анаграмирани су одговори и постеља и кревет. Разлика између /л/ и /љ/ (као у другим случајевима између /н/ и /њ/) може да се сматра нефункционалном за сврхе звучних фигура у народним умотворинама. Кад се загонетка (29) упореди са одговарајућом македонском варијантом (као и њеном побугареном варијантом), горња тврдња да већи део истих народних умотворина опслужује већи део домена српскохрватског језика може да се рашири и примени на читаво јужно-словенско подручје:

(30) Имам си една крава, ноке е стелна, а дење е јалова. (Постелата)⁴⁰

(31) Имам си една крава, нок'е е стелна, а ден'е е јалова.

(Постељата)⁴¹

Једина разлика између српскохрватске и македонско(-бугарске) варијанте састоји се у томе што у последњој недостаје почетни сугласник главне речи-одгонетке „постела-“. У анаграмске сврхе у македонском и бугарском језику користе се само корени речи без граматичких одређених чланова -та, -ат, итд. Такође је карактеристично за загонетку (29) — (31) да се у не-српскохрватским варијантама јавља и реч-синоним „кревет“, која је далеко типичнија за српскохрватско подручје. Али је ипак проблематично да ли та чињеница може да се искористи за питање порекла те загонетке.

Поред овог примера постоји још неколико македонских и бугарских варијаната загонетака у којима се поред понуђене речи-одгонетке у звучној форми текста налазе и синоними ближи српскохрватском језику:

(32) Един црвен вол дека ќе легне, три години трева не никне.

21 3 / 34 12

(Огнот)⁴²

⁴⁰ Пословици..., 177.

⁴¹ Български народно творчество, уредио Цв. Минков, Софија 1963, т. 12, 538.

⁴² Пословици..., 166.

У македонској загонетки (страна 160 у збирци Кирила Пенушлиског)

(44) Дајте ми *вашто* мингало-шингало да помингалисаме-шингалисаме, та пак се *ви* го дадам. (Кантарот)

синоним традиционалног одговора је присутан два пута: *вага*.

На страни 189 истог зборника анаграмиран је одговор „капа на коса“:

1 2 43

(45) Ничкосај го, *наполни* се; испраи го, испразни се. (Фес на глава)
3456 12

Један од најекономичнијих, најефектнијих и најлепших анаграма јавља се у македонској загонетки:

213

(46) Два даба се чинеет *еднош* црни, *еднош* бели. (Ден и нош)⁴⁵

123

Бугарска варијанта (на страни 508 збирке *Български народно творчество*) исте загонетке је мање ефектна.

Сличан случај је и са овом македонском загонетком (стр. 170), чији бугарски „превод“ (из Прилепа) је подједнако квалитетан (48):

(47) *Ежумане*, тутумане, ти го кажва, не го знаеш. (Еж)

(48) *Ежсе*, меже, тутун *ежсе*, кажем ти го, н его знаиш. (Таралежът)⁴⁶

Као што је већ речено напред, синоними-анаграми се јављају врло често. Богато понављање једне исте речи је у овој српскохрватској загонетки, поред тога што је у њој уграђен и један синоним:

123

(49) Један дуб, на њему дванаест грана, на свакој грани по четири
5623 4

гнијезда, а у сваком гнијезду по седам јаја. (Година и мјесеци и неђеље и дани, 165)

Синоним „тједни“ не мора да нас упућује на порекло ове загонетке или на њену старост, већ просто на оптималну функцију синонимне лексике у напред споменутом смислу. Има се утисак што је загонетка богатија звучним фигурама и значењски, она има и већи функционални домен. То потврђује и искуство Ђорђа Натошевића:

Приликом скупљања загонетака видео сам, како многе на неком врло ограниченем простору живе, и те су обично лошије, а што су лепше, те су и опште, тако, да се готово без променутога једнога гласка казују на дну Србије као и на врх Бачке и више Будима, око Бањалуке као и око Темишвара. Знам неке загонетке, које су у Новом Саду направљене и печатане по немачком преведене, па после сам их чуо наустице — у Крагујевцу, и добио у Пакрацу записане од неког Босанца око Бањалуке⁴⁷.

⁴⁵ *Пословици* ..., 160.

⁴⁶ *Български* ..., 521.

⁴⁷ Ђ. Натошевић, *нав. чл.*, 108.

Загонетка (50) нуди прецизнији одговор него што је традиционални: (50) У коме мјесецу највише рупа има? (У ономе у коме се жнијеве жито, јер сваки клас остави своју, 594)

Иако је анаграм овде нешто распршен у тексту, због гласова претпоследње речи *p-na* он је ипак присутан. И узастопна комбинација *ш-p-n* такође доприноси том утиску. И овај пут ни порекло ни старост загонетке нису битни.

У познатом примеру (51), већ као по правилу, /н/ представља /њ/:

(51) *Ти га ја, ти га ти, ти га не* мо'ш погодити (Тигањ, 544)
12 34 5

Анаграмиране речи дублети нису ретка појава:

(52) *Спријед шило, страга вило, оздол хартија, озгор мантија.* (Ластавица, 528)
1 34 2 5

(53) *У почетку иде на четири ноге, усред живота на двије, а у старости на три.* (Човек, 618)

Примамљиво је, али натегнуто, шпекулисати да ова реч-одгонетка добије свој пуни дублет тек „усред живота“, кад се двапут понавља глас /в/.

(54) *Што ћевојку обљуби, приђе него се удоми?* (Буха, 715)
3 2 1

321

(55) *Триста орлова једно јаје снесоше.* (Млијеко од триста оваца кад се у један сирац сабије, 557)

Сви примери Вукове збирке са одговором „орак“ имају укодирану реч без гласа /х/:

(56) *Веће од града, мање од јајета, горче од чемера, а слађе од меда.* (Не знам шта је. [Орах?], 25)

(57) *Витора крава из висока пала, сва се крава распрша, а теле се уздржа.* (Орах, 32)

(58) *Диворога крава из висока пала, сва се распрашила, а теле сачувала.* (Орах кад падне с гране у горњој љусци, 80)

(59) *Малешева крава из висока пала, она се распала, телета не убила.* (Орах, 271)

(60) *У соби ни пенцера ни врата, и опет у њој сједе четири војника.* (Орах, 621)

Да нису овде можда анаграмски разлози за избор речи „војника“ уместо риме-речи „брата“?

Ако се одговор састоји од више од једне речи, најчешће је само једна од њих ушифрована. Али бива да је и више речи анаграмирано:

1 2 3 8 54 67

(61) *Два лонца, а четири заклопца.* (Очи и капци, 59)

(62) *Нађох тиће брадиће, виш' брадића усточиће, виш'усточића но-*

сочиће, виш' носочића гледочиће, виш' гледочица челочиће, виш' челочића Гојко крмке враћа. (Брада, уста, нос, очи, коса и чешаљ, 302)
Вуково обавештење не укључује „чело“, које је такође присутно.

(63) Нешто лијепо рика на врх зеленика, како лијепо рика, све се село зивка. (Звона на цркви, 332)

У овом примеру је дата прецизнија одгонетка од традиционалне: „звона на врх звоника“, а не на цркви.

234

(64) Ђивер-коза ђиверица,

5 67 8 1

Ђивер сина породила,

А унука суманита. (Лоза, вино и ракија, 568)

12 3 45 1 53 42

(65) Пуштих штицу у море, а штица тракове, а тракови цвјетове, а

23 4 5 1

цвјетови тумбеке; то се чуло у Млетке. (Тиквено сјеме и вријежа, и цвијет и тикве, 462)

У њој су анаграмирани „тиква“ и „с(ј)еме тикве“.

Као што је већ речено, најчешће је само једна реч дата:

123 4

(66) Плавоница мркоњицу лиже. (Пламен и катао, 409)

21 34

(67) Двојица простиру, а двојица свијетле а стотина лијеже. (Овца, очи, ноге и длаке, 78)

45321

(68) Карабика пољем иде, карабику бичем бију, што њу боље бију то она боље иде. (Барка и весла, 210)

4 65 3 12

(69) Назимац кус копа бус под котлокрповом кућом. (Слушао сам још у Тршићу, али сад не знам шта је. [Кртица и кртичњак], 303)

3 412

(70) Отац у колијевци а син у сватовима. (Чокот и вино, 384)

321 45 3 21

(71) Отац шупљика, мати врљика, ђеца помама; одоше ђеца без трага. (Пушка и цијев и сачма, 385)

453 1 2

(72) Роди баба пет синова, свијех тисну у пет репова. (Рука, прсти и рукавица, 472)

234 1

(73) Што главом риља а репом жиле вади? (Игла и конач, 711)

Све врсте синонима се јављају као анаграмиране речи предложених одгонетака: и обични синоними, и метонимски, и оноματοпејски. Обични:

2 3 41

(74) Ја га носим сваки дан, гојим, њивим и гладим, а никад га не видим. (Перчин, 139)

(75) Кући идеш, а богу се молиш, да никога у кући не нађеш. (Кад чоек иде у воденицу, 244)

32 1 23

(76) Мање од ораха а теже од товара. (Жив угљен, 276)

У Вуковим загонеткама 269 и 274 одгонетка „угљен“ је дата, док је реч „жар“ уководана.

2 143

(77) Пут тебе иде, очи бечи, а зубе кечи, а тебе све на мање живот долази. (Псето, 458)

125634

(78) У мртвој кобили дроб говори. (Кућа и чељад, 597)

(79) Испод мртве кобиле жива ждребад скачу. (Чељад у кући, 136)

У примеру (80) имамо аутоматску алтернацију по звучности (бп) у анаграму који је врста метонимског синонима: копиле од кобиле:

(80) Роди се *копиле* од оца рђе и мајке погрђе. (Масак од кобиле, 478)
Два синонима турског порекла:

6 35412

(81) Крвница крвнику чини *бруку* и дику. (Пушка мала за појасом, 234)

1 32 45

(82) Наш ђед ромадан свезан концем при бадањ. (Мач о бедри, 324)

Неколико загонетака имају семантички врло богате метонимске синониме:

(83) Што је нама на бунини,

45 6312

то је цару на *трпези*. (Кокош, 726)

(84) Што је цару на *трапези*,

то је нама на буњишту. (Кокош, 731)

у којима синегдоха „пернат“ претставља читаву кокошку, а „перната“ може да се разуме као метоним синтагме „перната живина“.

1 32 45

(85) *Посијах* црно сјеме по бијелој њиви. (Писмо, 430)

4 12 3

(86) Ували се во у дубоки до, не може га нико извадити, нако кад се сам извади. (Снијег, 577 и 392)

1423 5

(87) Ја сам *дервиш*, не знам ништа,

него сједим крај огњишта,

ђе ђевојка огањ пређе,

преко мене ноге међе. (Столац на ком се сједи, 147)

у којој „дрвен“ стоји уместо „дрвен столац“. Синоним речи млеко, „вареника“, јавља се у Вуковим примерима 229 и 347 — или дели-

мично или у потпуности. У следећој загонетки, међутим, функционише као метонимски синоним понуђеног одговора:

7 56 123 4

(88) Литере литере низ камење висјеле, нит' се пекле *ни* вариле, сав
34 21

свијет одраниле. (Сисе у жене, 265)

Следи неколико ономатопејских синонима:

(89) *Пијукало* пијуче,

бабу тражи око куће,

да га баба пољуби,

пијук главу изгуби. (Пипле и квочка, 405)

(90) Кад се Јека искокота

завуче се испод плота. (Кокош кад се расквоче, 198)

(91) Озгор иде мајка бе,

син је зове: мајко *ве!* (Овца и јагње кад блеје једно за другијем,
367)

Следећи пример је вероватно заснован на ономатопеји:

(92) На *чуки чурило*, на *букви бурило*,

на верде граде, на ступ се бере. (Пчела)⁴⁸

Подвучени анаграм „бучеле“ сугерира велику старост ове загонетке, али и географску распрострањеност могућих анаграма: „чела“, „бчела“, „чбела“, „чебела“; и древни онометопејски корени речи „бука“ и „бучати“ су такође наговештени: *бѡк- или *бѡк-. Читав интуитивни утисак звучне слике загонетке води нас ка одгонетки „пчела“. Вероватно да је ова загонетка функционална на читавом јужнословенском подручју. И следећа македонска загонетка има сличну ономатопејску текстуру:

(93) Чудно ми, чудно *бубаче* на чуден камен седеше, чудна ми *песна* пееше. (Пчела)⁴⁹

* * *

Питање дефиниције и класификације загонетака може да се сматра још отвореним. Што се тиче последњег, Натошевић би неке од горњих уврстио међу „школске или ђачке“ загонетке⁵⁰, а Миливоје В. Кнежевић међу „загонетке-скривалице“⁵¹. Ако резултати анализа изложених у овом чланку имају икакву вредност (а не видим како би могли да немају), онда може да се каже да Натошевићева, Кнежевићева и слична подела других специјалиста није у стању да издржи критику данас ни с теоретске ни с методолошке тачке гледишта. Нема јасних пормалних и логичко-језичких могућности да се задовољавајуће јасно установи граница где „школске или ђачке“ загонетке, тј. „загонетке-скривалице“ престају а „праве“ почињу, или

⁴⁸ Народне пословице и загонетке, Народна књига, Београд 1962.

⁴⁹ Пословици . . ., 218.

⁵⁰ В. Натошевић, *нав. чл.*, 83.

⁵¹ Миливоје В. Кнежевић, *Антологија народних умотворина*, Нови Сад 1957, 248.

обратно. На пр., ову довитљиву загонетку Натошевић не сматра „правом“ већ „школском или ђачком“:

67

1 2345

- (94) Биљка је, па средом *лечи*, а целином *трује*. (Млечика)⁵²
 док загонетку (21) сматра „правом“. На другој страни, неочекивано,
 (95) Приспи *чаре на мигаре*, на *пање декање*, на *сење дупоре*.
 (Наочаре)

убраја међу „праве“ али лоше загонетке, јер се њом послужио, као првим од два примера, да илуструје своје речи: „Не ваља загонетка ни ако је сасвим скривена“, не приметивши у њој анаграмирани одговор?⁵³ И Кнежевић нам даје доказ немогућности своје класификације. Он ставља пример (96) међу „скривалице“:

- (96) Шиче као *гуска*, иде као *гуска*, а *гуска није*? (Гусак, гусан)⁵⁴ а ова два међу „праве“ загонетке:

- (97) Вије *ка вук*, иде *ка вук*, *коље ка вук*, *длака ка на вуку*, а *вук није*? (Вучица)⁵⁵

- (98) Зелени се као *шума*, а *шума није*? (Шумица)⁵⁶

Уствари, између прве и друге две нема никакве принципијелне и структуралне разлике. Зашто су оне другачије класификоване? Такође, он је уврстио загонетку (51) у „скривалице“, а следеће загонетке у праве:

- (99) Један језик *све село превело*? (Весло, Кнежевић број 92)

- (100) Иза *гора вила граје*, носи *вјенац око главе*? (Зора, К. 215)

1432

- (101) Што без *ногу бежи*, а без *руку граби*? (Риба, К. 395)

312

- (102) Посијах *колачиће*, порастоше *конопци*, обрах *кљупчад*? (Лук, К. 196)

34512

- (103) Где *жујка пасе*, *трава не расте*? (Пламен на огњишту, К. 62)

* * *

Стотинак наведених анаграмираних загонетки, и још око двеста из доста површно анализираних материјала⁵⁷, недвосмислено воде закључку да је принцип фоничког кодирања у загонеткама активан и присутан, и да о томе мора да се поведе рачуна у њиховом изучавању. Принцип анаграмирања, у кратком жанру као што су загонетке, не треба да изненађује. Велики руски теоретичар филма и уметности, Ејзенштејн, писао је поводом загонетки: „Художнику 'дається'

⁵² Ђ. Натошевић, *нав. чл.*, 83.

⁵³ *Исто*, 89.

⁵⁴ М. В. Кнежевић, *нав. дело*, 249.

⁵⁵ *Исто*, 254.

⁵⁶ *Исто*, 256.

⁵⁷ Из Вукове збирке има још око 80 примера са анаграмима, из Кнежевићеве — око 30, из македонске — 80, и из бугарске — 30.

отгадка — понятийно сформулированная теза, и его работа состоит в том, чтобы сделать из нее (...) 'загадку', т. е. переложит ее в образную форму"⁵⁸, где „образная форма“ подразумевает и „звучне слике“. Његово мишљење је, по еведочењу В. В. Иванова, такође да „тема пронизиувае все составные части текста вплоть до наименьших 'фигур', из которых складываются отделонные знаки"⁵⁹. Манифестација тог принципа (или процеса) најбоље се види у утицају „теме“, тј. одгонетке на фоничку структуру загонетке у више од једне петине српскохрватских загонетки.

Анализирани материјал може да служи као задовољавајући статистички узорак за прелиминарно моделовање главних или основних типова анаграма. Има неких осам главних принципа присутних у нашем типу загонетака који омогућавају опис типова анаграма и известан увид у њихову структуру:

- + 1. Да ли је одгонетка уководана у потпуности или делимично, тј. да ли се у анаграму налазе сви гласови речи-одговора или само њихова *већина*;
- + 2. Да ли се гласови јављају анаграмирани непосредно једни уз друге или има размака међу њима, тј. да ли су они *беспрекидни* (континуирани) или *одвојени* (дисконтинуирани);
- + 3. Да ли се гласови анаграма ређају с лева на десно, с десна на лево, или или и једно и друго, тј. *помешано*.
- + 4. Да ли је одгонетка анаграмирана у *једној, две или више* речи загонетке;
- + 5. Ако је у питању више него једна реч, да ли су оне једна уз другу или *раздвојене*, тј. да ли су *беспрекидне* или *одвојене*;
6. Да ли се анаграм-одговор јавља једанпут, двапут или више пута у датој загонетки;
7. Да ли је анаграм само консонантски или не-консонантски (тј. кад се у њему јављају и сугласници и самогласници); и
8. Да ли је анаграм компонован из слогова или појединачних звукова, групе звукова који нису слогови, или из свих заједно.

Да би се модел упростио смањењем параметара, његова функционалност не губи много у вредности сједињењем принципа 7. и 8. са 1.

Што се тиче квалитета анаграма — ако је о том проблему уопште већ могуће говорити данас — вероватно да он зависи од начина и степена скривености његових звукова у односу на нашу могућност њихове перцепције. Али то је проблем будућности и психологије. Једино што може да се каже је да анаграм „не ваља“ ни кад је сувише „замумуљен“ (да употребим реч Натошевића), ни кад се лако препознаје. Организација предложеног модела који следи не садржи, дакле, у себи никакво директно обавештење о квалитету анаграма.

Обавештење које даје принцип 6. такође није укључено у модел. Оно ће се, међутим, јавити у карактеризацији сваке загонетке понаособ, при крају овог чланка.

⁵⁸ В. В. Иванов, *нав. дело*, 92.

⁵⁹ Исто, 267.

БВД, 18 = (1)!, (12), (13)!, (94) или ОСДОП, (95) или БВП, (97)!, (98)!;
 БВЛ, 17 = 0;
 БВП, 16 = (95) или БВД;
 ОСЈД, 21 = (7)!, (10)!, (16), (19)!, (56)!, (58)!, (62)!, (66), (93), (99), (100);
 ОСЈЛ, 20 = (24), (26);
 ОСЈП, 19 = (2)!, (32)! /2/, (53), (65)!, (67)!, (71), (85);
 ОСДБД, 13—15 = (3)!, (33), (35), (41), (42), (44)!, (59)!, (60)!, (61), (64),
 (75), (76), (82);
 ОСДБЛ, 12—14 = (71);
 ОСДБП, 11—13 = (18), (33), (34), (37)!, (40), (45), (61), (63), (72)!, (73),
 (74), (77), (86), (87), (88) /2/;
 ОСДОД, 10—12 = (77);
 ОСДОЛ, 9—11 = (40) /слог./;
 ОСДОП, 8—10 = (11), (28) /2/, (29) /2/, (30) /2/ (31) /2/, (42), (43) /-/, (49),
 (50), (52)!, (63), (64), (65), (69), (70), (81), (92)!, (94) или БВД;
 ОВЈД, 12 = (15)!, (80);
 ОВЈП, 10 = (35);
 ОВДБЛ, 8 = (54);
 ОВДБП, 7 = (27)!, а ОВЈЛ, ОВДБД, ОВДОД, ОВДОЛ и ОВДОП се не
 јављају.

Предложени модел може лако да се усаврши (али и компликује) уношењем неколико одлика. Пре свега, могуће је засебно третирати анаграм који се протеже на две речи на супрот ономе на три или више речи. Увек може да се постави питање да ли су уопште „осознани“ они анаграми чији су звукови распршени на неколико одвојених речи? Затим, има се утисак да су слоговни анаграми другачијег квалитета од не-слоговних, тј. од оних који се састоје од појединих гласова или група. Исто тако, можда консонантске анаграме треба одвојити од других непотпуних анаграма и доделити им већу вредност?

Горња статистика загонетака према типу анаграма показује да се виши бројеви појављују чешће него нижи. То је директна последица искоришћених загонетака. У осамдесетак других анаграмираних загонетака Вукове збирке повећава се проценат оних типова са средњом и нижом бројчаном вредношћу. Исто је и са остатком Кнежевићевих, македонских и бугарских загонетака са анаграмираним одговором.

Интересантно је да предложена квантитативна анализа даје извештај у виду и у проблем квалитета анаграма. Чини се да су типови са вредностима средње трећине, тј. између бројева 7 и 17, они које је могуће сматрати „квалитетнијим“, пошто они најбоље задовољавају горњу хипотезу о степену препознатљивости.

С проблемом анаграма, те самим тим и са проблемом њиховог квалитета, у директној вези стоји и значај исказа (овде питања): „[...] в какой степени анаграмматические построения были осознанными“ (?)⁶¹

⁶¹ В. В. Иванов, *нав. дело*, 267.

[...] Соссюр так и не смог сам преодолеть этой основной трудности, заключающейся в объяснении того, почему поэты никогда не говорили о сознательном использовании этого приема. Леви-Стросс видит семиотическое объяснение этого в том, что „речь идет о частном приложении закономерности, одновременно и основополагающей, и архаичной, которая могла продолжаться благодаря бессознательному следованию более древним поэтическим моделям“⁶².

Исто се то односи и на загонетке са анаграмираном одгонетком, на загонетаре и њихову публику.

* * *

Још једном, целокупни горњи материјал недвосмислено доказује да су анаграмирање и анаграми процес и структуре чије реалности не морамо бити свесни (као што нисмо свесни ни граматичких правила), али у чије постојање не можемо да сумњамо. Кад је у питању проблем значења у уметности, не смемо да игноришемо ни један стваралачки аспект који има било какву последицу за уметничко дело, и нарочито не онај који је носилац значења.

На крају, не треба заборавити да не само присутни елементи загонетке припадају тексту, тј. систему и структури загонетке, него и сви елементи „одсутне“ одгонетке, јер „весь текст в целом оказывається сложным знаком, единым нетолько в означающей своей стороне, но и в означаемой“.

Belligham, 31. август 1977.

Vladimir Milicic

ON ANAGRAMMATIZED RIDDLES

Summary

The mystery of riddles' system — structure and function — is slowly being revealed owing to folklorists willingness to utilize various theories and methodologies of other disciplines to improve their own. The investigation of riddles finds itself on very sound ground today.

It seems that the inner workings of both riddles and "learned" poetry (despite their difference in one aspect of genesis, the first being collective, the second-individual) are similar in these two aspects: 1) the general process of genesis, that is, what is involved in the moment of creation of a riddle or a poem, and 2) a possible their difference in one aspect of genesis, the first being collective, the second — influence of sounds of a riddle's answer (or answers) on the sound level of the riddle itself, or of sounds of a poem's title on the text of the poem.

⁶² Исто, и Claude Lévi-Strauss, *L'homme nu*, Paris 1971, (*Mythologiques IV*), 581—582.

⁶³ В. В. Иванов, *нав. дело*, 266—267.

Both folk and individual poets employ — consciously or not — sounds of some words to call to their mind other words with the same or similar sounds. One direct consequence of that activity is the appearance of anagrammatized answers in the sound texture of riddles. Usually the sounds of the primary answer-word *in absentia* or the sounds of one of the answer's synonyms, metaphors or metonyms become encoded in the riddle's text and available to listeners or readers.

Anagrammatized answers to riddles throw additional light upon the symbiotic relationship that holds between the riddle and its answer(s), and supports the well justified claim that both of them represent and make one interdependent whole. The recognition of the phonic encoding of answers to riddles is used in this article to further the study, and hopefully understanding, of riddles' nature.

Some hundred riddles in several languages are analyzed and discussed with respect to some problems of the current critical literature and various problems the analysis itself engendered.

The problem of "openness" of riddles to different interpretations is approached from a new perspective offered by riddles with a semanticised phonological level. It became clear that for such riddles the concept of multiple meanings is either non-functional or greatly reduced to a few stable and provable solutions.

Occasionally, in addition to the answer built into the riddle, others are also possible. The anagrammatized answer does not exclude other possible solutions as long as they logically follow from a given riddle's sense and content. The encoded answer, however, suggests the existence of priorities, namely, that we could find more than one meaning to a riddle, but that the anagrammatized one is normally the primary one and of a higher value than any of the rest.

The concept of the "intended answer", as discussed among the specialists, does not have to be done away with, but, as the present investigation implies, that intention does not have to refer only to the creators: it should be called "riddle's intention."

The examples analyzed in this study also suggest that the "intended" answer or answers, that is, the enciphered word can and should serve as a check of correctness of traditionally supplied solutions. It turned out more than once that the anagrammatized word represented either more precise or more direct solution of the riddles' problem than those usually advanced.

It has been established in literature on riddles that some types of riddles are wholly or partly based on tropes in particular metaphors. That is why they have, as known, a rich "anagrammatic capacity," which has been noticed and exploited by riddlers. What has remained unnoticed, however, is another layer of "trope-ization" which can clearly be seen in the type of riddles under discussion: the anagrammatized word itself very often represents not only a synonym (including onomatopoeic ones) of a generally proffered solution, but also its metaphor or a metonym/synecdoche.

The following are also some of the results of the analysis:

— The anagrammatization as such may have a direct influence not only on the choice of vocabulary of a riddle, but also on its sentence structure;

— Riddles may often contain some clues (usually some kind of deviation from a norm) as to the presence of an encoded answer;

— There is a clear impression that those riddles with richer sound figures and lexical, to develop among closely related dialects and languages, enabling one and the same riddle to be in use in most or all of them;

— An anagrammatized answer in closely related dialects or languages may throw some light on the place of origin of the given riddle;

— There is a clear impression that those riddles with richer sound figures and more easily recognizable anagrams have linguistically and geographically wider use than those without them;

— If an answer contains more than one word, usually only one of them is enciphered;

— It is quite possible that some encoded answers may point to the age of a riddle;

— There is a tendency for an easily recognizable anagram to be placed close to the beginning of the riddle;

— Some prosodic oppositions may not be functional for purposes of phonic encoding of solutions (e. g. stressed vs. unstressed vowels, palatalized vs. non-palatalized consonants, palatal vs. nonpalatal sonorants, voiced vs. unvoiced consonants);

— In the Macedonian and Bulgarian languages only the roots of words are encoded without their corresponding definite articles.

The analyzed material can serve as a sufficient statistical sample for a preliminary modeling of the basic types of anagrams. The following parameters are candidates for the model:

1. Anagrammatized sounds can appear *continuously* (*B* in the table and the list of the numerical analysis following it), or *discontinuously* (*0*);
2. All (*S*) sounds of the word-answer are encoded, or *most* (*V*) of them;
3. An anagram is enciphered in *one* (*J*) word, or *two or more words* (*D*);
4. The sounds of the encoded word (or words) are arranged from left to *right* (*D*), or from right to *left* (*L*), or *both* (*P*);
5. When more than one word of a riddle is involved, they could be *contiguous* (*B*), or *non-contiguous* (*O*);
7. An anagram can also be only consonantal; and
8. An anagram can be composed of syllables, or of individual sounds or group of sounds that are not syllabic.

The last three parameters are not included in the table.

Each bottom branch is assigned a numerical value, not completely arbitrarily.

Although it is premature to talk of quality of different types of anagrams before psychologists resolve the problem of the kind of perception involved, it is nevertheless possible to conclude that the types between numerals 7 and 17 could be valued more than the extreme ones, since they are neither too easy nor too difficult to perceive or discover.

Finally, the problem of definition and classification of riddles should be considered still open. Whatever the further study of riddles in this respect brings, the riddles with anagrammatized answers must be accounted for.